

Zdzisław Szkutnik

Czasopisma elektroniczne - szanse i problemy

Biblioteka 2 (11), 71-84

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CZASOPISMA ELEKTRONICZNE - SZANSE I PROBLEMY

Rewolucja informatyczna przynosi coraz to nowe wynalazki, o czym świadczy m.in. powiększająca się z dużą dynamiką sieć internetowa i związane z tym zjawiskiem pojawienie się elektronicznych publikacji. Fakty te stanowią poważne wyzwanie także dla nowoczesnych dostawców czasopism. Szczególnie strony WWW (World Wide Web) stworzyły całkowicie nowe medium dla taniego masowego publikowania.

Obecnie w WWW całego świata znajduje się, szacunkowo ujmując, około 17 mln serwerów, czyli podłączonych do internetu systemów komputerowych i ilość ich stale rośnie.

Liczbę polskich internautów ocenia się z kolei na 1-1,5 mln i co trzy miesiące podwaja się ruch w polskiej sieci. Według statystyki RIPE - Europejskiego Instytutu Sieciowego rejestrującego liczbę hostów, czyli komputerów z własnym adresem sieciowym, w listopadzie 1997 Polska odniosła wielki sukces. Uzyskawszy 12% miesięczny przyrost znalazła się na pierwszym miejscu w Europie pod względem rozwoju sieci. Awansowaliśmy jako kraj z 18. na 15. miejsce w Europie, przy czym w Europie Środkowej jesteśmy niekwestionowanym liderem pod względem liczby użytkowników internetu¹.

Mając na uwadze powyższą tendencję, co by nie powiedzieć o mediach elektronicznych, to w rozważaniach o nich jedna uwaga wydaje się bezdyskusyjna: media „E” (elektroniczne) będą istniały już zawsze.

Od kilku lat czasopism naukowych nie publikuje się już wyłącznie w formie drukowanej, chociaż nadal liczba ponad 3 miliardów artykułów ukazujących się co-rocześnie z różnych dziedzin nauki sprawia, że wersja drukowana ciągle jeszcze pozostaje najważniejszym medium dla publikacji naukowych.

Równolegle jednak rośnie oferta czasopism elektronicznych w internecie. Coraz więcej naukowych wydawnictw oferuje wersję „E” swoich tytułów drukowanych, np. *Academic Press, Springer-Verlag, Elsevier, Institute of Physics Publishing, Chapman and Hall, Kluwer* czy *Wiley*.

Amerykański *Directory of Electronic Journals* wydawany przez *Association of Research Libraries (ARL)* zanotowało w 1995 już 700 tytułów takich czasopism.

¹ K.Król, *Rok Internetu*, „Wprost” 1998, nr 1, s.60.

Dzisiaj, na początku 1998 r. jest ich już kilka tysięcy². Trzeba jednak pamiętać, że w wymienionej przez ARL liście czasopism nie chodzi wyłącznie o czasopisma naukowe. Tych jest, oczywiście, znacznie mniej, przypuszczalnie około połowa.

Staje zatem również przed polskimi bibliotekami nowe wyzwanie, a jest nim zadanie gromadzenia, udostępniania i archiwizowania czasopism elektronicznych. Nie jest to zadanie łatwe, zważywszy nowy jego charakter i brak poważniejszych doświadczeń w tym zakresie. Nie słyhać też na razie o jakichkolwiek inicjatywach instytucji państwowych centralnego szczebla wspierania elektronicznej informacji naukowej.

Dlatego z tym większą uwagą należy śledzić zagraniczne próby realizacji takich projektów, jak np. pilotażowy projekt elektronicznej biblioteki podjęty na niemieckim uniwersytecie w Regensburgu (Ratyzbonie) przy współdziałaniu Politechniki w Monachium, finansowany przez bawarskie ministerstwo nauki i kultury³. Więcej o tym w dalszej części artykułu.

Formy czasopism elektronicznych i ich cechy

Wyróżnia się w zasadzie dwie formy czasopism elektronicznych:

1. Mające swoje odpowiedniki w drukowanej wersji „P” (Print). Przy czasopismach „E”, które są zapisane w formacie *pdf* lub *postscript* występuje największy stopień zgodności obu form publikacji - nie tylko co do treści, lecz również układu graficznego drukowanej strony.

Bywają też elektroniczne odpowiedniki, które w porównaniu z czasopismami „P” zawierają:

- mniej informacji (brak rysunków, przypisów, odniesień do kongresów, itp.)
- i odwrotnie, zawierają one dodatkowe informacje, np. łącze z forum dyskusji, suplementy multimedialne.

Ten rodzaj czasopism cechuje, w porównaniu z wersją drukowaną, oszczędność kosztów druku oraz szybka dystrybucja po całym świecie dzięki dostępności w sieciach.

2. „Czyste” czasopisma online, które posiadają w odróżnieniu od wersji „P” strukturę hipertekstu i mogą być przygotowane multimedialnie, tzn. obok tekstów mogą zawierać także sekwencje video, informacje audio, symulacje i animacje. Stosuje się w nich technikę fotografii trójwymiarowej.

Na razie naukowych czasopism multimedialnych jest jeszcze niewiele⁴.

² Zob. też URL: <http://gort.ucsd.edu/newjour/index.html> - gdzie w dniu 16.01.1998 zarejestrowanych było 4.921 tytułów. URL jest skrótem od Uniform Resource Locator i oznacza jednolity lokalizator zasobów, czyli standardową postać adresu sieciowego dowolnego zasobu w internecie.

³ E.Hutzler, *Elektronische Zeitschriftenbibliothek - ein Pilotprojekt an der Universitätsbibliothek Regensburg*, W: *Deutscher Dokumentartag 1997. Information und Dokumentation, Qualität und Qualifikation*, Universität Regensburg 24. bis 26. September 1997. DGD 1997, s.327-333.

⁴ Por. czasopisma chemiczne *Journal of Molecular Modeling* czy *Journal of Biological Inorganic Chemistry*, a także biologiczne *Experimental Biology Online*. Dostępne pod adresem internetowym: <http://link.springer.de> lub w Katalogu *Springer CD-ROM. Cataloge 97/98 and Virtual Springer*,

Najważniejszą zaletą tej formy czasopism wydaje się być odkrywanie nowych rodzajów przedstawiania i przekazywania informacji naukowej.

Zasadniczo jednak czasopisma elektroniczne posiadają w porównaniu z wersjami drukowanymi kilka zalet ważnych zarówno dla producentów, jak i dla prenumeratorów:

- mogą być szybciej i taniej produkowane i oferowane,
- artykuły rozpowszechniane są po całym świecie dzięki sieci internetu i mogą być w dowolnym czasie wywołane w miejscach pracy użytkowników,
- artykuły w postaci pełnych tekstów są szybko i różnorodnie dostępne, dzięki czemu trafniejszy jest dostęp do informacji naukowej,
- czasopisma „E” jako produkty multimedialne oferują nowe możliwości obrazowego i kompleksowego przedstawiania treści i odniesień (odsylaczy)⁵.

Korzystanie z czasopism „E” w internecie wiąże się również z poważnymi problemami, co sprawia, że wymienione wyżej zalety odbierane są w ograniczonym zakresie. I tak:

- Czasopisma te oferuje się w mało ustrukturalizowanej postaci, co utrudnia ich wyszukiwanie. Mimo, że istnieją maszyny szukające i listy tytułów poszukiwanie bywa jednak żmudne, czasochłonne i często niewydajne. Zamiast oczekiwanych pełnych tekstów znajdujemy tylko spisy zawartości numerów, pogłębione czasami o abstrakty artykułów. W wielu źródłach komercyjnych dopuszcza się poszukującego jedynie do spisów czasopism. Chcąc wejść głębiej trzeba podać ID oraz Password, czyli... opłacić abonament.
- Czasopisma „E” są wprawdzie dostępne w każdej chwili dzięki sieci, ale praktycznie dostępność ta jest częściowo ograniczona. Spowodowane jest to na ogół dużym obciążeniem sieci, co przy konieczności transmisji (ściągnięcia) dużych ilości danych czyni dostęp do artykułu nie zawsze szybkim.
- Z powodu różnorodności formatów artykułów nieraz spotyka się problemy z wywołaniem tekstu na ekranie, z wydrukowaniem bądź lokalnym zachowaniem danych.
- Przy czasopismach odpłatnych nie są do końca jasne uprawnienia w zakresie dostępu oraz kwestie rachunku⁶.

Jak wygląda dostępność czasopism „E” z punktu widzenia biblioteki i użytkowników?

Czasopisma elektroniczne z jednej strony oferują swoim użytkownikom znaczące udogodnienia, z drugiej strony doprowadziły do postawienia poważnych administracyjnych wyzwań przed bibliotekami.

Biblioteki muszą bowiem prowadzić z każdym wydawnictwem odrębne pertraktacje, aby uzyskać dostęp do danych tytułów, omówić związane z tym uprawnienie

zawierającym wersję demonstracyjną tych czasopism.

⁵ E.Hutzler, *Elektronische Zeitschriftenbibliothek...*, op.cit., s.329.

⁶ *Ibidem*, s.329-330.

nia i Passwordy, wreszcie - by ustalić warunki licencji.

Dla polskich bibliotek temat jest na tyle nowy, a dostęp tak sporadyczny, że zwykle wypełnia się tylko formularz licencyjny i nie prowadzi dalszych rozmów na temat szczegółowych warunków dostępu.

Z kolei sami użytkownicy konfrontowani są z olbrzymią ilością różnych masek wyszukiwawczych i sposobów szukania, które poszczególne wydawnictwa oferują dla swoich publikacji.

Te negatywne strony zarządzania i dostępu do czasopism „E” narastają wraz z ilością elektronicznych tytułów, z których biblioteka chce korzystać.

Biblioteki szukają więc możliwości, które uczyniłyby nabywanie i użytkowanie czasopism „E” prostszym i efektywniejszym: wzrasta popyt na centralne źródła bezpośredniego dostępu do tych czasopism oraz na kompetentnych partnerów przy zamawianiu i regulowaniu opłat. Krótko mówiąc, biblioteki coraz częściej poszukują pośredników, którzy mogą służyć im kompetentną pomocą przy tego typu usługach⁷.

Do ważnych oczekiwanych cech zalicza się tutaj:

- dostęp do wszystkich informacji dzięki tylko jednemu źródłu,
- bogatą ofertę tytułów i roczników retrospektywnych,
- łączenie informacji,
- znaną (przyjazną) maskę wyszukiwawczą⁸.

Zatem, z punktu widzenia zarówno bibliotekarzy jak też użytkowników olbrzymie znaczenie ma zintegrowanie elektronicznych tytułów różnych wydawnictw i udostępnianie ich dzięki jednolitej, łatwej w obsłudze masce wyszukiwawczej.

Sposoby realizacji tego zadania sprawiają, że mówimy o trzech drogach organizowania dostępu do czasopism elektronicznych, o czym powiemy w dalszej części artykułu.

Formaty danych i niezbędne programy pomocnicze

Artykuły w czasopismach elektronicznych oferowane są w różnych formatach. Informacja o tym znajduje się w opisie bibliograficznym artykułu. Niektóre z nich, np. *html*, *html-frames* są automatycznie wspomagane przez Netscape'a lub Internet-Explorer. Inne formaty wymagają tzw. *helpers'ów*, czyli programów pomocniczych, które zainstalowane na lokalnym serwerze muszą być połączone z przeglądarką, aby móc wywoływać pełne teksty artykułów.

Przegląd ważniejszych *helpers'ów* i formatów prezentuje poniższy wykaz:

⁷ Por. A.Schilling, *Herausforderungen an die moderne Zeitschriftenagentur vor dem Hintergrund des Elektronischen Publizierens und der zunehmenden Vernutzung*, W: *Deutscher Dokumentartag 1997...*, *op.cit.*, s.336-337.

⁸ A.Schilling, *loc.cit.*

PRZEGLĄD WAŻNIEJSZYCH PLUG-INS'ÓW = HELPERS'ÓW
CZYLI PROGRAMÓW POMOCNICZYCH ORAZ FORMATÓW DANYCH⁹

Formaty	Programy pomocnicze
.pdf	Portabel Data File, PDF-Viewer (Adobe Acrobat Reader)
.ps	Postscript-Viewer (Ghostviewer)
.au, .wav	Audio-Player (Windows Mediaplayer)
.qt, .mov	Quicktime-Player dla Video
.mpg	MPEG-Player (Inter VU) dla Video w formacie MPEG
.pdb, .xyz	Chemical-Structure-Viewer (RasMol)
.teX	TeX-Viewer (IBM Techexplorer) Format dla wzorów matematycznych dostępny w Internecie
.wrl	VRLM-Player (CosmoPlayer) dla plików w formacie Virtual Reality
.tiff	Tagged Image File Format dla ilustracji.

Zwykle programy pomocnicze oferowane są użytkownikom łączy w dużym wyborze bezpłatnie, łatwo też do nich dotrzeć i przegrać je.

Ważnym wymogiem korzystania z pełnych tekstów czasopism „E” jest przekazanie redakcji lub pośrednikowi tzw. IP-adresu (numeru internetowego) komputera, z którego ma być czytane czasopismo. Do tego celu wymagany jest numer statyczny, składający się zwykle z czterech oddzielonych kropkami grup/kombinacji cyfr, z których każda posiada określone znaczenie.

Wydawcy jako oferenci zintegrowanych czasopism „E”

Dla wielkich międzynarodowych wydawnictw naukowych internet staje się coraz większym środkiem przekazu zastępującym papier. Przewiduje się, że elektroniczne drogi komunikacji będą stawały się coraz ważniejsze dla aktualnego przekazu wyników naukowych w formie artykułów oraz że będą one wypierać czasopisma drukowane, które wprawdzie istnieć będą jeszcze długo, ale coraz bardziej jako forma służąca archiwizacji informacji¹⁰.

Jedną z obszerniejszych w świecie propozycji czasopism „E” w internecie jest łącznie *Springer-Verlag* o nazwie *LINK* uruchomione w marcu 1997 roku¹¹.

LINK w założeniu ma służyć nauce jako serwis informacyjny, jednocześnie jako *Forum for Science* ma stać się bazą internetową dla szybkiej naukowej komunikacji.

⁹ S.Teichert, *Vergleich der Angebote von elektronischen Zeitschriften...1997* [Mater.L&S]

¹⁰ Por. D.Götze, *Als Transportmittel für Verlaginformationen das weltumspannende Internet einbinden. Auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*, „Buchreport”, 1997, nr 41/42 (9.Oktober), s.162-163.

¹¹ Adres internetowy: <http://link.springer.de>

Łączy to integrujące aktualnie ok. 250 czasopism grupy wydawców *Springera* (m.in. *Birkhäuser, Urban & Vogel, Steinkopff, Physica-Verlag*) składa się z biblioteki online podzielonej na dziedzinowe *libraries*, serwisu indywidualnego powiadamiania, centrum informacji i zakupów wszystkich produktów *Springera*, jak również z forum dyskusji „sprzęgniętego” z danym czasopismem naukowym.

Online-Libraries uszeregowane są dziedzinowo. Do końca wieku znajdzie się tu 460 czasopism. Forum dyskusji tworzy się przy współpracy grup naukowych, które wydają czasopisma. Tam rozwija się dialog pomiędzy wydawcami, autorami a czytelnikami. Tworzy to podstawę dla szybkiego, fachowego *Forum for Science*, do którego można się w każdej chwili przyłączyć.

Użytkownik *LINKU* otrzymuje nie tylko czasopisma „E” (spisy treści numerów, abstrakty artykułów, pełne teksty artykułów), lecz również elektroniczną ofertę informacyjną, np. przy danym czasopiśmie (zob. punkt menu: *Announcements*) odnajdzie on aktualny wykaz konferencji naukowych o tematyce związanej z profilem czasopisma.

Czytelnik znajdzie obok tekstu artykułu także ilustracje, tabele, grafiki i dodatki multimedialne, zaś odsyłacze wykorzystanej literatury skierują go do możliwego do wywołania pełnego tekstu cytowanej publikacji.

Każdorazowo przy opisie bibliograficznym artykułu podany jest jego format. Liczne programy pomocnicze oferowane są użytkownikom *LINKU* bezpłatnie: należy wybrać z głównego menu punkt *What's LINK*, następnie *Tutorial*, po czym *Setting up your system*. Dalej - stosować się do ukazującej się na ekranie instrukcji.

Academic Press było jednym z pierwszych wydawnictw, które zaoferowało swoje czasopisma w formie elektronicznej w internecie. W ramach serwisu online o nazwie *IDEAL (International Electronic Access Library)* wydawnictwo udostępniło w 1997 roku 175 czasopism¹².

Nie ma tu żadnych specjalnych wymagań co do środków technicznych. Użytkownik musi mieć tylko komputer z wejściem do internetu, przeglądarkę i program pomocniczy *Adobe Acrobat Reader*, jak również drukarkę. Dzięki temu prostemu technicznemu wyposażeniu użytkownik ma zapewnioną możliwość przeglądania wszystkich danych bibliograficznych wraz z pełnym tekstem artykułów.

Wejście do spisów treści i abstraktów artykułów jest bezpłatne, występuje ono w formacie *html (Hypertext Markup Language)*.

Warunki licencji są natomiast bardziej złożone. *Academic Press* oferuje swoje czasopisma tylko konsorcjom, co oznacza, że klienci prywatni nie otrzymują uprawnień dostępu, a pojedyncze instytuty muszą utworzyć konsorcja. Konsorcjum musi zaprenumerować wszystkie czasopisma elektroniczne, dostęp do pojedynczych czasopism nie jest możliwy.

¹² Adres internetowy: <http://www.europe.idealibrary.com>

Cena zależy od ilości abonowanych czasopism w formie drukowanej i od ilości jednoczesnychostępów. Autoryzowanie następuje poprzez adres IP lub proxy-serwer, a kontrola odbywa się dzięki IP-adresowi i Passwordowi.

Elsevier Science i jego *ScienceDirect* TM w 1997 roku znajdował się jeszcze w fazie testowej. W pełni trafi na rynek w połowie 1998.

Wybranych firmom, instytucjom rządowym i akademickim oferuje on w fazie wstępnej bezpłatny dostęp do ok. 350 czasopism z zakresu *Life Sciences*. Oprócz tego przewiduje on wstępną cenę dla abonentów i dostęp „transakcyjny” dla nieabonentów. Szczegóły zob. homepage *Elsevier Science*¹³.

W ostatecznej formie łączyć udostępnić będzie m.in. pełne teksty ponad 1.100 czasopism *Elsevier Science*, głównie z zakresu medycyny i techniki, a także funkcję *Document delivery* opłacaną kartą kredytową *Visa* lub *Mastercard*.

Homepage zawiera również *DEMO*, które chociaż jest pasywne daje obraz strony i pozwala wyrobić sobie zdanie o jej funkcjonalności. Klikając na polu *Next* sledzimy kolejne fazy dochodzenia do pełnego tekstu artykułu, kończące się *Document Delivery Service*.

Biblioteki - oferentami czasopism „E”

Także pojedyncze biblioteki oraz związki bibliotek angażują się na polu czasopism elektronicznych. Ich globalnym celem jest oczywiście optymalizacja warunków użytkowania tych mediów.

Przykładów można podać przynajmniej kilka, ale wśród nich najbardziej typowe wydają się dwa: *OCLC (Online Computer Library Center*¹⁴) oraz wspomniana już wcześniej Biblioteka Uniwersytecka w Regensburgu.

OCLC wprowadziło stosunkowo niedawno swoją usługę *FirstSearch Electronic Collections Online (ECO)*. Na podstawie odpowiednich uzgodnień z wydawcami *OCLC* gromadzi pełne teksty na własnych serwerach. Dysponuje 60. bazami zawierającymi ponad 1,5 mln tekstów artykułów. Do szukania użytkownicy wykorzystują przeglądarkę z maski *OCLC*, która umożliwia przeszukiwanie wszystkich tytułów. Teksty są dostępne w formacie *pdf*.

OCLC pobiera od bibliotek opłatę, która jest zależna od ilości jednoczesnychostępów i stanu czasopism danej biblioteki. Niektóre biblioteki w Polsce, np. BU w Łodzi, miały sposobność bezpłatnego testowania dostępu przez uzgodniony okres. Wiadomo, iż możliwość ta wzbudziła w środowisku naukowym duże zainteresowanie. Barię na razie trudną do pokonania jest cena za stały dostęp.

Przyjrzyjmy się z kolei dokładniej zapowiadane mu powyżej projektowi elektro-

¹³ Adres internetowy: <http://www.sciencedirect.com>

¹⁴ Zob. adres internetowy strony: <http://www.oclc.org/europe> oraz adres e-mailu polskiego dystrybutora *OCLC*: itspl@hotmail.com

nicznej biblioteki czasopism realizowanemu na Uniwersytecie w Regensburgu przy współdziałaniu Politechniki w Monachium¹⁵.

Zadaniem tego projektu polega na możliwie obszernym gromadzeniu naukowych czasopism elektronicznych z wszystkich dostępnych w internecie dziedzin.

Czasopisma wybierają biblioteki obu współpracujących uczelni i w zdecentralizowanym trybie opracowują je dla wspólnego banku danych z jednolitą maską www w ustrukturalizowanej formie.

Także użytkownicy mogą uczestniczyć w tworzeniu elektronicznej biblioteki i aby przykuć ich uwagę zaproponowano formularz zgłoszeniowy, na którym każdy może wpisać brakujący tytuł.

Dażeniem realizatorów projektu jest wypracowanie przejrzystego profilu gromadzenia czasopism „E” stanowiącego, że:

- Gromadzi się wyłącznie czasopisma naukowe (nie ma więc gazet, magazynów itp.).
- Uwzględnia się tylko te czasopisma, których artykuły są dostępne w pełnym tekście w internecie. Pomija się więc czasopisma, które oferują tylko spisy lub abstrakty.
- Przyjmuje się zarówno bezpłatne, jak i odpłatne czasopisma „E”.

W końcu 1997 roku w elektronicznej bibliotece uniwersytetu znajdowało się ponad 800 elektronicznych czasopism naukowych z artykułami w pełnych tekstach, z czego ok. 250 to „czyste” czasopisma online¹⁶.

Większość tytułów obejmuje nauki matematyczno-przyrodnicze (matematyka, fizyka, biologia, chemia, medycyna), ale jest także pokaźna ilość czasopism z dziedzin humanistycznych i społecznych, np. językoznawstwa, pedagogiki, prawa, psychologii i ekonomii.

Zgromadzone czasopisma „E” udostępnia się w WWW w formie rzeczowo uporządkowanych list łączy. Listy tworzone są automatycznie w banku danych i bez problemu można je aktualizować i poszerzać.

Użytkownik dowiadyuje się z takiej listy, ile czasopism i z jakich dziedzin jest dostępnych. Może on też łatwo ustalić dzięki danym statystycznym, czy od czasu jego ostatniej „wizyty” przybyły w bibliotece nowe tytuły z interesującej go dziedziny (por. załącznik nr 1 i 2).

Z całościowego wykazu dochodzi się do poszczególnych list dziedzinowych, w których czasopisma uporządkowane są alfabetycznie. Po kliknięciu na wybranym tytule wchodzi się do czasopisma, o którym następnie można dowiedzieć się bliższych informacji, np. o wydawcy, typie czasopisma lub warunkach dostępu.

Na razie pokaźna ilość czasopism „E” udostępniana jest bezpłatnie. Chodzi

¹⁵ E.Hutzler, *Elektronische Zeitschriftenbibliothek...*, op.cit.

¹⁶ Zob. adres internetowy: <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/ezeit/ezb.phtml>. Dla pełnej charakterystyki gromadzenia dodajmy, że na uniwersytecie w Regensburgu, przy łącznych zbiorach ok. 3 mln woluminów, abonuje się obecnie ok. 10.500 czasopism drukowanych.

głównie o publikacje tzw. *organizacji non-profit*, jak np. uniwersytety. Do części periodyków dostęp jest jednak ograniczony do pewnej grupy użytkowników, np. pracowników uniwersytetu.

Ma to zwykle miejsce wówczas, gdy wydawca oferuje bezpłatny dostęp do elektronicznych odpowiedników abonentom wersji drukowanej.

Ale w powyższych listach uwzględnia się także, szybko rosnące ilościowo, czasopisma odpłatne, aby zaprezentować najbardziej atrakcyjną ofertę.

Poszczególne czasopisma nie są więc dostępne dla wszystkich w takim samym zakresie. Dlatego ma sens powiadamianie przy każdym tytule czasopisma o uprawnieniach w dostępie (por. załącznik nr 2). Zielonym punktem oznaczono czasopisma bezpłatne, których pełne teksty są dostępne dla każdego. Żółte punkty oznaczają, że pełne teksty są dostępne tylko dla środowiska akademickiego. Czerwony punkt otrzymują czasopisma odpłatne, które obecnie nie są abonowane i dostęp nie jest możliwy¹⁷.

Kolejnym ważnym zadaniem opisywanego projektu jest znalezienie rozwiązania możliwie najobszerniejszego opisanie czasopisma za pomocą *automatycznych funkcji*, czyli zagospodarowania ich formalnie i treściowo.

Dzięki nim są one obecnie uporządkowane rzeczowo, można je też odszukać za pomocą haseł.

Dążeniem jest jednak „zagospodarowanie” ich na poziomie artykułu, tj. stworzenie indeksu pełnych tekstów. Na razie poprawia się efektywność wyszukiwania poprzez wprowadzenie nazwisk autorów lub haseł z tytułów artykułów jako kryteriów wyszukiwawczych. Jest to jednak szczególnie trudne zadanie w odniesieniu do „czystych” czasopism online, które na razie jedynie „szczętkowo” odnotowywane są w odpowiednich fachowych bibliografiach.

Rola pośredników w handlu czasopismami elektronicznymi

Przyjmuje się, że dostawcy czasopism będą odgrywać coraz większą rolę w obsłudze bibliotek, zwłaszcza w zakresie zamawiania, zarządzania prenumeratą, księgowości i zarządzania dostępem do czasopism „E”.

Dlatego wcale dzisiaj nie dziwi, że czołowe agencje odgrywające tak ważną rolę przy dystrybucji czasopism drukowanych wprowadzają usługi także dla czasopism elektronicznych.

Celem tych ofert jest umożliwienie bibliotece *one stop shopping* korzystanie z czasopism „E” z wyłącznie *jednego źródła nabywania*. Posiadają one wiele funkcji ułatwiających zarówno bibliotece, jak też końcowemu użytkownikowi korzystanie z publikacji elektronicznych, tj.:

- jednolitą maskę wyszukiwawczą dla dostępu do szerokiego spektrum tytułów róż-

¹⁷ E.Hutzler, *Elektronische Zeitschriftenbibliothek...*, op.cit., s.332-333.

nych wydawców,

- możliwość szukania według haseł w obrębie spisu zawartości i abstraktów wszystkich tytułów czasopism i artykułów,
- dostęp do wszystkich spisów zawartości (źródło typu *current contents*),
- ułatwiony dla wszystkich użytkowników biblioteki dostęp do wszystkich tytułów dzięki jednemu lub kilku Password'om,
- elektroniczny dostęp do retrospektywnych roczników,
- użyteczne funkcje dla kierownictwa biblioteki: możliwość uzyskania informacji o zasobach drukowanych, statystyki użytkowania itp.¹⁸.

Usługi powyższe dostępne są przez WWW, przy czym część informacji, np.: nazwiska autorów, tytuły prac i abstrakty, są przechowywane najczęściej na własnych serwerach agencji jako dokumenty *html*. Pełne teksty czytane np. w *Adobe PDF* są przechowywane różnie, albo na serwerach agencji, albo są wywoływane przez serwer danego wydawnictwa. Opracowany niedawno numer identyfikacyjny elektronicznych dokumentów w internecie, tzw. *DOJ (Digital Objekt Identifier System)* zapewnia po raz pierwszy bezpieczną archiwizację dokumentów elektronicznych. Wydawcy nazwali to „wydarzeniem stulecia” rozpoczynającym nową erę publikacji¹⁹.

Możliwości zilustrowania korzystania z czasopism „E” w trybie *one stop shopping* jest dzisiaj coraz więcej. Ograniczę się jednak do pojedynczego przykładu - międzynarodowego dostawcy czasopism, książek i CD-ROM-ów: *Lange & Springer* z Berlina.

Opracował on w 1997 roku pod nazwą *L@SER* pomysł na zamawianie, korzystanie i administrowanie czasopismami elektronicznymi z uwzględnieniem szczególnych potrzeb bibliotek²⁰.

L@SER przejmuje m.in. obszerną administrację hasłami dostępu, jak również skomplikowane załatwianie umów licencyjnych z wydawcami.

W pierwszym etapie realizacji projektu *L@SER* zrealizowano następujące punkty, w wyniku czego użytkownik operuje tylko jednym User ID i superpasswordem przy dostępie do różnych abonowanych czasopism,

- otrzymuje on listę wszystkich elektronicznych czasopism (aktualnie ok. 500 tytułów) wydawnictw współpracujących z *L@SER*'em. Obecnie są to: *Academic Press*, *Birkhäuser*, *Physica*, *Springer-Verlag*, *Steinkopff* oraz *Urban & Vogel*. Prowadzone są rozmowy z kolejnymi wydawcami, m.in.: *Blackwell Publisher*, *Chapman & Hall*, *Kluwer*,

¹⁸ A.Schilling, *op.cit.*, s.340.

¹⁹ DOJ, *Neue Ära des Publizierens hat begonnen*, „*Börsenblatt*”, 1997, nr 86 (28.Oktober), s.10. Zob. też *loc.cit.*, 1997, nr 77 (26.September): *Elektronische Signatur*.

²⁰ Adres internetowy bezpośredni: <http://lange.springer.de:8080> - poprzez homepage L&S (ostatni punkt menu): <http://lange.springer.de> oraz V.Bode, *Virtual und grenzenlos*, „*Börsenblatt*”, 1997, nr 86 (28.Oktober), s.24-25.

- wszyscy użytkownicy mają możliwość wywołania spisów zawartości i abstraktów czasopism znajdujących się w L@SER'ze,
- zestawienie tytułów pokazuje użytkownikowi, jakie czasopisma może on przeglądać. Po wybraniu danego czasopisma otrzyma on zestawienie zawartości i abstrakty zawartych tam artykułów; dzięki łączu dochodzi się też do pełnego tekstu artykułu,
- maska wyszukiwawcza umożliwi najpierw szukanie według tytułów, nazwisk autorów i haseł. Można też przeglądać dane wielu wydawców, co jest dużą zaletą łącza²¹. W drugim etapie w 1998 roku zamierza się zrealizować m.in.:
- przyłączenie dalszych wydawców wraz z instalacją spisów treści i abstraktów artykułów,
- nową możliwość testowania, tj. terminowy, bezpłatny dostęp do czasopism,
- poszerzenie możliwości szukania o: wydawcę, rocznik czasopisma, ISSN/ISBN, język, zastosowania multimedialne, abonowane czasopisma,
- usługi: document delivery.

Zalety L@SER'a przejawiają się w prostej obsłudze i oferowanych technicznych możliwościach:

- Wszystko z jednej ręki. Agencja integruje podobne (wersję drukowaną i elektroniczną), ale znajdujące się w różnych miejscach materiały, aby udostępnić odbiorcy obszerną ofertę. Ułatwia formy płatności.
- Jednolitej masce wyszukiwawczej i urzędzeń szukających, co ułatwia znalezienie źródeł informacji. Stosuje się przy tym jeden dla danego użytkownika Password dla wszystkich czasopism.
- Nowoczesnej technologii, która optymalizuje przekaz danych i dostęp do informacji elektronicznej, podnosząc tym samym na wyższy poziom jakość usługi samej biblioteki.
- Tylko jeden kompetentny partner. Pośrednicy ci są specjalistami od informacji, dzięki czemu oferują profesjonalne rozwiązania oraz informację na temat mediów (np. prenumerata łączona, zalety cenowe). Więcej o szczegółach technicznych korzystania - zob. załącznik nr 3.

Lange & Springer jest przykładem pośrednika oferującego swoje usługi zarówno poszczególnym bibliotekom, jak też wydawcom i konsorcjom. Najnowsza umowa przewiduje np. udostępnienie za pośrednictwem L&S 3 berlińskim uniwersytetom (FU, HU, TU), uniwersytetowi w Poczdamie oraz kilku innym bibliotekom naukowym z Berlina-Brandenburga 175 czasopism „E” *Academic Press/Harcourt Brace* ze wszystkich dziedzin, a szczególnie z nauk przyrodniczych i medycyny, natychmiast po ich ukazaniu się²².

²¹ *Press Information*. Oprac.D.Stehle (Stan z dnia 24.01.1998), W: <http://lange.springer.de>. Nadto: *Das L@SER-Projekt. Elektronische Zeitschriften*, „*BuchMarkt*”, 1998, nr 3, s.98-99; *Ist L@SER sein Geld wert - und für wen?*, „*BuchMarkt*”, 1998, nr 3, s.100.

²² *Berliner Universitäten und die Universität Potsdam ziehen an einem Strang*. Oprac.D.Stehle, *Ibidem*

Zagadnienie porozumiewania się bibliotek (tworzenia konsorcjum) dla zorganizowanej współpracy z dostawcą nie jest jeszcze w Polsce znane. Stosują je natomiast praktycznie lepiej zorganizowane biblioteki zachodnie broniące się w ten sposób przed skutkami kryzysowej sytuacji objawiającej się w bibliotekach zmniejszającym się budżetem²³.

Rozwój czasopism elektronicznych stworzył więc nową sytuację rynkową. Dzięki temu biblioteki mogą dążyć do wspólnych i korzystnych cenowo rozwiązań. Oto najważniejsze punkty porozumienia konsorcjalnego 8 bibliotek uniwersyteckich w Niemczech z jednym z największych wydawców *Elsevier Science BV*:

- zamiast dotychczasowych 600 drukowanych tytułów w 1.600 egzemplarzach biblioteki uzyskały dostęp do 1.000 tytułów „E” z każdego miejsca,
- biblioteki musiały zobowiązać się do zakupu prenumeraty w formie drukowanej w okresie trwania projektu, tj. do 1999 roku,
- dane są zachowywane i przechowywane na własnych serwerach konsorcjum. Dane mogą być wykorzystane nie tylko w ramach licencji, pozostają one własnością konsorcjum także po upływie umowy,
- dostarczane przez wydawnictwo meta-dane łącznie z abstraktami mogą być przetwarzane dla lokalnych i/lub specjalnych banków danych,
- w pierwszej fazie projektu dane mogą być wykorzystywane w elektronicznej wypożyczalni międzybibliotecznej.

Dostawcy widzą w umowach konsorcjalnych początek nowej współpracy między bibliotekami, wydawnictwami i agencjami korzystnej dla wszystkich zainteresowanych.

Nie tylko przedstawiciele agencji dostrzegają ważną dla tych firm rolę pośredników i nawigatorów po obszarach publikacji elektronicznej. Także coraz więcej dużych wydawnictw sygnalizuje chęć nawiązania współpracy z zaufanymi i kompetentnymi partnerami²⁴.

Przedstawione w artykule sprawy ukazują duże zaangażowanie i zainteresowanie tym, aby zarówno teraz, jak i w przyszłości dostrzegać tradycyjną rolę biblioteki w zmienionych przez nowe technologie warunkach.

²³ Por. też: E.Niggemann, W.Reinhardt: 1000 Zeitschriften im Volltext elektronisch verfügbar, „Bibliotheksdienst”, 1997:Jg 31, H.11, s.2147-2150.

²⁴ Por.A.Schilling, op.cit., s.342.

Elektronische Zeitschriftenbibliothek		
Fachlisten Suche Bestandswahl Titelvorschlag About Zurück		
Volltextzeitschriften		
Fachgebiet	Notation	Einträge
Allgemeine Naturwissenschaft	TA-TD	26
Allgemeine und vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft. Indogermanistik. Außereuropäische Sprachen und Literaturen	E	35
Allgemeines Bibliographien, Nachschlagewerke, Wissenschaftskunde, Hochschulwesen, Buchwesen, Medien- und Kommunikationswissenschaften, Umwelt	A	120
Anglistik, Amerikanistik	H	20
Archäologie	LD-LG	10
Biologie	W	252
Chemie und Pharmazie	V	203
Ethnologie (Volks- und Völkerkunde)	LA-LC	8
Geographie	R	29

Załącznik 1: Fragment wykazu dziedzinowego czasopism „E”

Elektronische Zeitschriftenbibliothek		
Fachlisten Suche Bestandswahl Titelvorschlag About Zurück		
Volltextzeitschriften		
Geschichte		
Bitte beachten Sie die <u>Nutzungsbedingungen</u> des Verlages/Herausgebers.		
i	Informationen zur Zeitschrift (u. a. zu den Zugangsbedingungen)	
Der Volltext der Zeitschrift ist ...		
☐	frei zugänglich	
☐	entfällt, da keine Bestandsanzeige	
☐	nicht zugänglich	
☐	keine Angaben	
A		
i	American Jewish History	☐
i	Ancient history bulletin. Revue d'histoire ancienne / Zeitschrift für Alte Geschichte	☐

Załącznik 2: Fragment listy czasopism z dziedziny „historia”

L@SER

Lange @nd Springer Electronic Resources

→ *About L@SER*

→ *List of Electronic Journals*

→ *Test L@SER*

→ *Access to L@SER*

Questions or comments?

Please contact Lange & Springer's Helpdesk

Powyższy wydruk pierwszej strony L@SERa przedstawia rozmaite możliwości:

- Łącze *About L@SER* wyjaśnia nową usługę, zalety dla bibliotek i etapy rozwoju tego projektu.
- Punkt *List of Electronic Journals* oferuje możliwość przeglądania czasopism uporządkowanych alfabetycznie lub według wydawców.
- Punkt *Test L@SER* prowadzi do formularza „*Test Request Form*”, który należy wypełnić, jeśli chcieliby Państwo przez jakiś określony czas bezpłatnie testować „Laser”. Pracownik Lange & Springer skontaktuje się wtedy z zainteresowaną osobą.
- Łącze *Access to L@SER* umożliwia wszystkim użytkownikom, którzy posiadają już user ID i password, bezpośredni dostęp do L@ser'a.
- Na końcu każdej strony html znajduje się punkt *Questions or comments?*. Oferuje on możliwość bezpośredniego przesyłania pytań i komentarzy e-mailem do Lange & Springer.

Załącznik nr 3: Wydruk menu L@SER'a wraz z wyjaśnieniem możliwości użytkowych łącza

cies. Academic and non-academic users of the Library are presented and an attempt has been made to characterise their needs and demands. The author includes a description of the changes which have been introduced to the Library since the last users' preferences research poll done several years ago.

Zdzisław Szkutnik: Electronic periodicals - chances and problems

Electronic publications are presented against the background of the ever-growing and expanding Internet network resources. The author indicates and evaluates the American „Directory of Electronic Journals” as a useful source registering all international electronic publications. Describes forms and characteristic features of electronic journals: publications which are electronic equivalents of printed journals, and „pure”, exclusive, on-line publications. Characterises the availability of the electronic journals from the point of view of libraries and their users. Some attention is given to the formats of the data and necessary supportive programs (helpers).

The main interest of the author is focused on the accessibility to integrated electronic titles and the way to utilise them. Three ways to organise the access to e-magazines have been selected and evaluated: directly from the publisher, from libraries, or through the agency of suppliers.

The development of electronic publishing has created a new situation on the market and forced libraries to pursue new forms of co-operation with publishers and suppliers with regard to mutually beneficial and advantageous solutions. The examples of the newest consortia in Germany conclude the article.

Hanna Warnke: Virtual Library Management

The phenomenon of virtuality, the unreal reality has become more and more common in the modern world and is an omni-present word element in numerous new notions which have emerged recently such as: virtual money, virtual book shop, or virtual library. By extrapolating the rules of the science of management and organization of a virtual enterprise, the author creates methodological bases for virtual library management. A new quantitative dimension of the phenomena under scrutiny is shown, where the utmost value of the created alliances are co-operation ethics and highly qualitative degree of competency of its participants. The ever-growing changeability of the inner structure of a virtual organisation as well as its surrounding requires a need to create “early information systems”, and especially the monitoring of the so-called “weak signals”. The special context of the problem of the investigation clearly evolves from that of a local context towards the international one.

Ryszard Bandurski, Andrzej Nowakowski: Staff planning in research and academic libraries. A presentation of regulations issued for relevant higher education institutions in Russia.

The article describes a highly important problem of workforce management focusing attention on the number of staff needed for a proper functioning of a research and academic library. The presented data obtained from Russian sources from 1995 clearly show the interdependence of the number of staff from that of the users. On the basis of the presented material problems concerning certain library posts and their division which are not applicable to Poland have been identified and approached. Data concerning staff implements from two British libraries and Poznań University Library have been presented for comparison reasons. Comparison data support further analysis which should take into consideration distinct character of each library, profile of its collection, or the organisation and the degree of automation.